

ЗАКОНОДАВЧІ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ПРАЦІ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

A. Ю. Цина

Розглядаються законодавчі і нормативно-правові засади забезпечення гарантії збереження здоров'я і працездатності всіх суб'єктів професійно-педагогічної діяльності. Аналізуються шляхи формування соціального партнерства і діалогу, міжнародні норми, директиви і конвенції з охорони праці, законодавчі, нормативно-правові акти та цільові програми з охорони праці в галузі освіти.

Ключові слова: охорона праці, соціальний діалог і партнерство, законодавство, нормативно-правові акти, програми.

Цина А. Ю. Законодательные и нормативно-правовые основы охраны труда в сфере образования

Рассматриваются законодательные и нормативно-правовые начала обеспечения гарантии сохранения здоровья и работоспособности всех субъектов профессионально-педагогической деятельности. Анализируются пути формирования социального партнёрства и диалога, международные нормы, директивы и конвенции по охране труда, законодательные, нормативно-правовые акты и целевые программы по охране труда в области образования.

Ключевые слова: охрана труда, социальный диалог и партнёрство, законодательство, нормативно-правовые акты, программы.

Tsyna A. Legislative and Regulatory Framework for the Protection of Labor in the Field of Education

Legislative and regulatory beginnings of ensuring the guarantees of keeping health and working capacity of all subjects of vocational and educational activities are considered. The ways of forming social partnership and dialogue, international standards, guidelines and conventions on labor protection, legislative and regulatory acts and objective programs on labor protection in the field of education are analyzed.

Key words: labor protection, social dialogue and partnership, legislation, legislative and regulatory acts, programs.

В умовах сучасної освіти вирішення проблем охорони праці реалізується на засадах пріоритетності охорони життя та здоров'я суб'єктів навчально-виховного процесу над його результатами, управління безпекою педагогічної діяльності для створення умов збалансованого безпечного існування нинішнього і майбутнього поколінь у контексті понять "якість життя людини", "освіта для стального розвитку".

Зазначимо, що допустимий ризик настання небажаних подій (професійних захворювань, нещасних випадків тощо) є інтегральним критерієм досягнутого рівня охорони праці в державі. На сучасному етапі в Україні рівень названого ризику перебуває у межах норм, прийнятих суспільством і державою, але згідно з міжнародними нормами в галузі охорони праці потребує суттєвого зниження. Порівняймо: у Європейському Союзі кожен 300-й нещасний випадок на виробництві є смертельним, а в Україні – кожен 7-й.

У навчально-виховному процесі на всіх його учасників впливає низка несприятливих чинників освітнього середовища, що водночас із нехтуванням правилами безпеки і невиконанням вимог до охорони праці обумовлюють у закладах освіти ймовірність травматизму, набуття професійних захворювань. Це вказує на нереальність досягнення абсолютної і повної безпеки. Стан безпеки освітньо-професійної діяльності визначається частотою, повторюваністю і ступенем тяжкості наслідків небезпечних ситуацій, здатних приводити в рух різні фактори ураження, а також тривалістю означених ситуацій і кількістю осіб, які знаходяться під їх впливом.

Охорона праці в галузі освіти – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних, лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності всіх суб'єктів навчально-виховного процесу в освітніх закладах.

Цина Андрій Юрійович, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри виробничо-інформаційних технологій та БЖД Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Питання дотримання законодавчих і нормативно-правових засад охорони праці в галузі освіти з метою формування сучасного безпечного та здорового освітнього середовища, мінімізації ризиків виробничого травматизму, професійних захворювань розглядаються у працях Н. Болотіної (оптимізація соціального балансу між найманими працівниками, роботодавцями і державою) [1], Н. Криворучка (соціальна відповідальність у розвитку українського суспільства) [3], міжнародних стандартах із соціальної відповідальності [5; 6], міжнародному законодавству та нормах із охорони праці [4; 7], галузевих програмах поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища [2].

Актуальним є усвідомлення освітянами нерозривної єдності успішної професійно-педагогічної діяльності та обов'язкового дотримання всіх вимог безпеки праці в галузі освіти, що сприятиме оволодінню професійно-педагогічними компетенціями ефективного управління охороною праці та поліпшення умов праці у сфері надання освітніх послуг.

Метою статті є розкриття законодавчих і нормативно-правових засад забезпечення гарантії збереження здоров'я і працевдатності всіх суб'єктів професійно-педагогічної діяльності (вихованців, педагогів, керівників) шляхом формування в них відповідальності за колективну і власну безпеку, ефективного управління охороною праці, застосування методів і засобів створення здорових умов освітнього середовища і безпеки освітньо-професійної діяльності згідно з чинними законодавчими і нормативно-правовими актами.

Соціальне партнерство та соціальний діалог з охорони праці в галузі освіти. Однією з провідних сфер трудових відносин у галузі освіти є відносини з охорони праці. У сучасній Україні відбувається процес оптимізації соціального балансу в унікальній тристоронній структурі: між найманими працівниками, роботодавцями і державою, узгодження соціально-економічних інтересів яких створює систему суспільних відносин, що отримали у європейському просторі назву "інститут соціального партнерства" (охоплює соціально-економічні відносини від національного рівня до конкретного роботодавця (підприємства) [1].

Керівники освітніх закладів (роботодавці), педагогічні працівники і споживачі освітніх послуг мають специфічні інтереси у сфері охорони праці та, природно, прагнуть до їх задоволення з найменшими для себе витратами.

У сферу соціального партнерства з охорони праці в галузі освіти входять досягнення консенсусу з питань застосування найманої праці та надання освітніх послуг із дотриманням техніки безпеки, вимог до охорони здоров'я у трудовому процесі під час навчання, забезпечення нормального режиму діяльності й відпочинку, соціального страхування, встановлення порядку проведення колективних переговорів, вирішення колективних трудових спорів тощо.

Названі фактори чинять певний моральний і матеріальний тиск на роботодавця, що змушує його постійно й систематично займатися питаннями охорони праці. Однак цей тиск, як і приписи державних інспекцій та численні нормативні акти, не матимуть ефекту, якщо роботодавець не створюватиме особливу атмосферу довіри, чесності, вірності слову, порядності в стосунках із персоналом, зневажатиме закони і традиції, тобто певні неписані правила поведінки і дій.

У такій ситуації на перший план виступає проблема підвищення рівня соціальної відповідальності всіх суб'єктів освітньої діяльності – держави, роботодавців, працівників і споживачів освітніх послуг відповідно до їх повноважень. Здатність відчувати відповідальність не лише за власне життя, й за життя тих, хто поруч, – доволі непросте завдання. Але якщо суспільство справді прагне розвиватися відповідно до декларованих європейських стандартів, то повинне щоденно діяти за найвищими соціальними принципами толерантності, взаємодопомоги й ініціативності [3].

Стосовно *відповідальності роботодавців* зазначимо, що їм не можна економити на охороні праці. Урядом повинен бути визначений перелік заходів у цій сфері, фінансованих коштом роботодавців. Стикаючись із несправедливістю в галузі охорони праці, люди відповідним чином ставляться до виконання професійних обов'язків, відтак продуктивність їхньої праці зменшується. У разі небажаних подій унаслідок недотримання норм з охорони праці роботодавцю доведеться вкласти набагато більше коштів, ніж під час поточної діяльності. Тому доцільно є своєчасна реалізація роботодавцем заходів з охорони праці відповідно до чинних законодавчих і нормативно-правових актів у цій сфері.

Відповідальність працівників закладів освіти і споживачів освітніх послуг передбачає:

– додержання зобов'язань щодо охорони праці, визначених колективним договором (угодою, трудовим договором) та

правилами внутрішнього трудового розпорядку закладу освіти;

- співробітництво з роботодавцем із метою організації безпечних і нешкідливих умов праці, особисте здійснення посильних заходів із усунення будь-якої освітньо-виробничої ситуації, що створює загрозу життю чи здоров'ю людей і довкіллю, інформування про небезпеку свого безпосереднього керівника чи іншої посадової особи.

У зв'язку з цим виникає актуальнне завдання забезпечити формування в соціальних суб'єктів, представників держави, роботодавців, громадянського суспільства соціальної відповідальності як особистісної якості, оскільки жодними наказами, законами годі забезпечити внутрішню мотивацію соціально відповідальної поведінки.

Набуття компетентностей з охорони праці в галузі освіти має починатися з опанування педагогами законодавчих і нормативно-правових основ охорони праці.

Міжнародні норми в галузі охорони праці. Адаптація законодавства України до міжнародного законодавства у сфері охорони праці потребує вивчення відповідного закордонного досвіду, що сприятиме підвищенню рівня виробничої безпеки в закладах освіти, зменшенню кількості нещасних випадків та професійних захворювань, поліпшенню ефективності управлінської та контролально-наглядової діяльності з охорони праці в галузі освіти.

З метою поліпшення умов наймання працівників і здійснення трудової діяльності в Україні діє *міжнародний стандарт SA 8000 "Соціальна відповідальність"*, що використовується в системі контролю за дотриманням роботодавцями соціально відповідальних підходів у галузі охорони праці [5]. Стандарт SA 8000 включає вимоги щодо соціального захисту за певними критеріями для оцінки таких аспектів діяльності підприємств і організацій-роботодавців:

1. Дитяча праця: необхідно вживати заходи з метою контролю зайнятості дитини або молодого працівника під час заняття у школі, гарантуючи, що загальний час, який витрачається особою на проїзд (на роботу й до школи і з роботи та із школи), шкільні заняття та роботу, не перевищуватиме 10 годин на день; запобігати участі дітей у ситуаціях, що становлять небезпеку для їхнього життя або здоров'я.

2. Робочий час: організація-роботодавець зобов'язана дотримуватися відповідних законів і галузевих стандартів, що

регламентують робочий час. Стандартний робочий тиждень має визначатися законодавством, але не повинен на регулярній основі перевищувати 48 годин. Персоналу слід мати принаймні один вихідний день за кожен семиденний період. Уся понаднормова робота має оплачуватися в розмірі, вищому за звичайний, причому в жодному разі не перевищувати 12 годин на працівника протягом тижня.

Використання стандарту SA 8000 у закладах освіти сприяє чіткому визначеню порядку здійснення освітньої діяльності, встановленню соціальної відповідальності при її реалізації, постійному вдосконаленню умов праці, незалежній перевірці соціальної орієнтованості закладу освіти.

На допомогу освітнім закладам у добровільному впорядкуванні своєї діяльності в галузі соціальної відповідальності, надаючи єдине розуміння соціальної відповідальності і детальну інструкцію для всіх освітніх установ, спрямований *міжнародний стандарт ISO 26000 "Настанова із соціальної відповідальності"* [6]. Важливо відзначити, що стандарт ISO 26000 розроблений не лише для організацій-роботодавців, а і для профспілок, громадських організацій та державних органів. Він визначає зони відповідальності для кожної організації у взаєминах із зацікавленими сторонами.

Є два аспекти визнання організацією своєї соціальної відповідальності. Перший полягає в тому, що організація розуміє, як її діяльність впливає на інших і довкілля. Другий передбачає, що організація усвідомлює суспільні очікування в розрізі її соціально відповідальної поведінки. Освітній заклад, що застосовує соціально відповідальні трудові відносини, безумовно, має розраховувати на відповідні потенційні переваги.

Україна 2007 р. приєдналася до роботи міжнародної групи експертів із питань розроблення проекту міжнародного стандарту ISO 26000 "Настанова із соціальної відповідальності", а 2010 р. разом із багатьма іншими країнами світу підтримала його прийняття.

Охорона праці – частина соціальної політики Європейського Союзу. Метою законодавства ЄС про охорону праці є зведення до мінімуму показників виробничого травматизму та професійних захворювань. Політика з охорони праці Європейського співтовариства заснована на превентивних підходах, що передбачають застосування всіх учасників трудового процесу до заходів, що засобами освіти сприяють формуванню в них культури попредження ризиків.

Підтримку єдиного рівня охорони й гігієни праці в країнах Європейського Союзу забезпечує законодавство цих держав з охорони праці й здоров'я трудящих, яке викладено у відповідних директивах. Останні представлені в довіднику "Європейські гармонізовані стандарти" і об'єднані у дві групи: директиви, що визначають якість продукції, надання послуг, та директиви, що визначають якість виробничих умов на робочих місцях.

Основні Конвенції Міжнародної Організації Праці (МОП) у галузі охорони праці спрямовані на поліпшення умов діяльності та виробничого середовища, техніки безпеки і гігієни праці, захист найуразливіших груп працівників (жінки, молодь, люди похилого віку, емігранти). Ці завдання реалізуються у процесі основної нормотворчої діяльності МОП із розроблення і прийняття конвенцій у галузі охорони праці [4; 7].

Низку конвенцій присвячено захисту трудових прав у галузі умов і охорони праці. Так, Конвенція 1 (1919 р.) визначала, що тривалість робочого часу не може перевищувати 8 год. на день і 48 год. на тиждень. Проте 1935 р. Конвенцією № 47 (ратифікована Україною 09.06.1956 р.) встановлено рішення про скорочення робочого часу до 40 год. на тиждень. При цьому передбачається, що запровадження 40-годинного робочого тижня не тягне за собою зменшення заробітної плати. Години, відпрацьовані понад нормальну тривалість робочого часу, Конвенція розглядає як понаднормові, що допускаються лише у певних випадках і підлягають додатковій оплаті.

За роки існування МОП ухвалила близько 200 конвенцій (міжнародні угоди, що підлягають ратифікації державами – членами МОП) і понад 190 рекомендацій. Україна ратифікувала 62 конвенції (58 із них чинні), серед яких найважливішими є нормативні акти з основоположних прав людини та охорони праці.

Законодавчі і нормативно-правові акти з охорони праці в галузі освіти. Якість і повнота нормативно-правового забезпечення охорони праці визначає рівень безпеки в галузі освіти. Встановлене статтею 43 Конституції України право всіх громадян України на належні, безпечні і здорові умови праці є основою законодавства України про охорону праці.

Законодавство про охорону праці складається із Закону "Про охорону праці", Кодексу законів про працю України, Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили

втрату працевздатності", "Основ законодавства України про охорону здоров'я", Законів України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення", "Про пожежну безпеку", Цивільного кодексу України, Закону України "Про колективні договори і угоди" та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Уведений у 1972 р. Кодекс законів про працю (КЗпП) регулює трудові відносини між працівниками і роботодавцями в Україні з метою всебічної охорони права працівника на охорону праці.

Прийнятий у 1999 р. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працевздатності" визначає правову основу, економічний механізм та організаційну структуру загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які привели до втрати працевздатності або загибелі застрахованих.

"Основи законодавства України про охорону здоров'я" визначають єдині санітарно-гігієнічні вимоги до організації різних видів діяльності людини, до якості її техногенного оточення, що може шкідливо та небезпечно впливати на здоров'я, регламентують медичні огляди працівників, обґрунтують правові засади медико-соціальної експертизи втрати працевздатності.

Закон України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" регулює умови безпечного проектування і використання технологій, санітарно-гігієнічні параметри мікроклімату у приміщеннях різних видів, вимоги щодо забезпечення радіаційної безпеки.

Закон України "Про пожежну безпеку" встановлює правові і соціально-економічні засади діяльності держави, посадових осіб, працівників різних галузей.

Особливості відшкодування втрати здоров'я і життя при виконанні працівниками трудових обов'язків регулюються Цивільним кодексом України.

Основні норми здійснення соціально-економічної політики держави щодо охорони праці з питань взаємних зобов'язань працівників і роботодавців встановлює Закон України "Про колективні договори і угоди".

З метою розкриття механізмів реалізації окремих завдань законодавства про охорону праці в Україні прийнято близько 200 підзаконних нормативних актів,

що становлять правове і технічне забезпечення охорони праці в різних галузях трудової діяльності. Міждержавні і державні нормативно-правові акти (НПАОП) та нормативні локальні акти про охорону праці окремих організацій і підприємств складаються з правил, галузевих стандартів і норм, положень, інструкцій, вимог, технічних умов безпеки, що мають статус обов'язкових норм і повинні перевірятися не рідше від одного разу на десять років.

Державні нормативно-правові акти з охорони праці класифікуються за кодами видів економічної діяльності (КВЕД) і затверджуються галузевими міністерствами та відомствами за погодженням зі створеною у 2011 р. Державною службою гірничого нагляду та промислової безпеки України (Держгірпромнагляд України). Нормативні акти з охорони праці підприємств і організацій розробляються і затверджуються їх керівниками згідно з НПАОП 0.00-6.03-93 "Порядок опрацювання та затвердження власником нормативних актів про охорону праці, що діють на підприємстві".

Показчик нормативно-правових актів із питань охорони праці в галузі освіти за станом на 25 червня 2012 р. (код КВЕД 80):

- НПАОП 80.0-1.01-89 "Правила безпечної роботи з хімічними речовинами у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах, на підприємствах і в установах системи Держосвіти СРСР)". Наказ Держосвіти СРСР від 13.10.1989 р.

- НПАОП 80.0-1.09-00 "Правила безпеки під час проведення занять з допризовної підготовки в загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах і вищих навчальних закладах першого та другого рівнів акредитації". Наказ Мінпраці України № 213 від 21.08.2000 р.

- НПАОП 80.0-1.11-82 "Правила техніки безпеки і виробничої санітарії при роботі в хімічних лабораторіях медичних навчальних закладів". Наказ Мінохорони здоров'я СРСР від 20.12.1982 р.

- НПАОП 80.0-1.12-04 "Правила безпеки під час навчання в кабінетах інформатики навчальних закладів системи загальної середньої освіти". Наказ Держгірпромнагляду № 252 від 20.11.2007 р.

- НПАОП 80.21-1.03-98 "Правила безпеки під час трудового навчання і літніх практичних робіт учнів Х-ХІ класів загальноосвітніх навчальних закладів у сільськогосподарському виробництві". Наказ Держгірпромнагляду № 266 від 13.11.2007 р.

- НПАОП 80.21-1.06-98 "Правила безпеки під час проведення навчально-виховного процесу у кабінетах (лабораторі-

ях) хімії загальноосвітніх навчальних закладів". Наказ Держнаглядохоронпраці № 222 від 16.11.1998 р.

- НПАОП 80.21-1.07-79 "Правила з техніки безпеки під час проведення заняття у навчальних класах (кабінетах) і практики учнів на промислових об'єктах". Наказ Міносвіти СРСР від 1979 р.

- НПАОП 80.22-1.02-74 "Правила з техніки безпеки і виробничої санітарії для шкільних навчальних закладів і навчально-виробничих майстерень, а також для навчальних комбінатів, цехів (пролітів, дільниць) підприємств, у яких проводиться трудова підготовка учнів". Наказ Міносвіти СРСР від 1974 р.

- НПАОП 80.3-3.41-81 "Типові галузеві норми безоплатної видачі спецодягу, спецвзуття та інших засобів індивідуального захисту робітникам і службовцям вищих учебових закладів". Постанова Держкомпраці СРСР № 289/П-8 від 21.08.1985 р.

- НПАОП 80.42-1.01-02 "Правила з охорони праці для навчальних закладів, у яких проводяться профільне навчання і професійна підготовка учнів з автосправи". Наказ Мінпраці України № 574 від 12.11.2002 р.

Наявність Державного реєстра і Показчика міжгалузевих, галузевих нормативно-правових актів із питань охорони праці сприяє системному нормотворенню в галузі охорони праці України, координації і спільному розвитку цього процесу з іншими країнами.

Розглянуті законодавчі і нормативно-правові засади потребують переведення управління охороною праці в галузі освіти на новий якісний рівень, докорінного реформування системи дотримання безпеки та гігієни праці, формування принципово нових підходів до вирішення питань з охорони праці в освітній сфері з урахуванням реальних соціально-економічних процесів, змін в організації державного нагляду і контролю в освіті, активної участі сторін соціального діалогу у вирішенні питань охорони праці.

Сучасний стан охорони праці у навчально-виховних закладах потребує заходів із поліпшення стану безпеки, гігієни праці та освітнього середовища, спрямованих на комплексне розв'язання проблем у сфері охорони праці, формування сучасного безпечного освітнього простору, мінімізацію ризиків виробничого травматизму, професійних захворювань, аварій. Це сприятиме сталому розвиткові галузі освіти, її соціальній спрямованості, збереженню життя, здоров'я і розвитку всіх учасників навчально-виховного процесу.

Розв'язання проблем у сфері охорони праці на галузевому і регіональному рівнях потребує попереднього розроблення і впровадження Загальнодержавної цільової програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища із застосуванням прозорого механізму її реалізації. У прийнятій урядом Концепції цієї програми [2] проблеми у сфері охорони праці передбачається розв'язувати шляхом:

- підвищення ефективності державного управління охороною праці, зокрема за допомогою узгодження нормативно-правової бази у сфері охорони праці із сучасними вимогами та законодавством ЄС;
- посилення відповідальності роботодавців за створення безпечних та здорових умов праці і своєчасність подання достовірної інформації про стан безпеки праці на підприємствах;
- використання передового вітчизняного та зарубіжного досвіду з питань поліпшення умов і безпеки праці на основі міжнародного співробітництва.

Виконання Програми дасть змогу сформувати сучасне безпечне та здорове освітнє середовище, мінімізувати ризики виробничого травматизму, професійних захворювань та аварій у галузі освіти, знизити до 2016 р. допустимий рівень виробничого травматизму і рівень виробничого травматизму зі смертельним наслідком до показників 0,4 випадків на 1 тис. та 0,6 випадків на 100 тис. працівників галузі та споживачів освітніх послуг відповідно, що забезпечить скорочення соціальних і економічних втрат та сприятиме сталому зростанню національної освіти.

пільства / Н. Криворучко [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politiko.ua/blogpost59132>.

4. Міжнародне законодавство про охорону праці: Конвенції та рекомендації МОП [Текст] : у 3-х т. / Держ. ком. України по нагляду за охороною праці, М-во праці України, М-во закордон. справ України; упоряд. Е.М. Теличко. – Офіц. вид. – К. : Основа, 1997. – Т. 2. – 1997. – 437 с.

5. Міжнародний стандарт SA 8000 : 2001 "Соціальна відповідальність". SAI SA 8000 : 2001 Social Accountability International. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0015697-07>.

6. Руководство по социальной ответственности. Международный стандарт. ISOMB/WCSR №113, 2007, ISO/WD 2600. – Режим доступа : http://www.consumerinfo.org.ua/upl/ib-lock/940/ISO_CD_26000_Russian_translati-on.pdf.

7. Уманський А. М. Международные трудовые нормы и рекомендации / А. М. Уманский, В. Г. Сумцов. – Луганск : Восточноукр. гос. ун-т, 1999. – 247 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотіна Н. Б. Трудове право України : [підручник] / Н. Б. Болотіна, Г. І. Чанишева. – К. : Вікар, 2003. – 725 с.

2. Концепція Загальнодержавної цільової програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2012-2016 роки : [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.licasoft.com.ua/index.php?option=com_lica&ref=0&view=text&base=1&id=627123&tenu=781203.

3. Криворучко Н. Соціальна відповідальність як основа розвитку українського сус-

Цитувати: Цина А. Ю. Законодавчі і нормативно-правові засади охорони праці в галузі освіти / А. Ю. Цина // Постметодика. – 2012. – № 5. – С. 2–7.

© А. Ю. Цина, 2012. Стаття надійшла в редакцію 6.10.2012 ■